

**VALSTYBĖS VAIKO TEISIŲ APSAUGOS IR ĮVAIKINIMO TARNYBA PRIE
SOCIALINĖS APSAUGOS IR DARBO MINISTERIJOS**

**APLINKRAŠTIS DĖL LIETUVOS TEISMŲ PRAKTIKOS NAGRINĖJANT BYLAS DĖL
NETEISĖTAI IŠ UŽSIENIO VALSTYBIŲ Į LIETUVĄ IŠVEŽTŲ VAIKŲ GRAŽINIMO
PAGAL 1980 m. HAGOS KONVENCIJĄ DĖL TARPTAUTINIO VAIKŲ GROBIMO
CIVILINIŲ ASPEKTŲ**

2017-12-22 Nr. 6-811

Atsižvelgdama į didėjančią bylų dėl galimai neteisėtai iš užsienio valstybių į Lietuvą išvežtų vaikų gražinimo į nuolatinės gyvenamosios vietos valstybes skaičių, Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos (toliau – Tarnyba) parengė aplinkraštį, kuriuo siekiama apžvelgti naujausią Lietuvos teismų formuojamą praktiką nagrinėjant minėtas bylas. Šis aplinkraštis skirtas Savivaldybių administracijų vaiko teisių apsaugos skyrių (toliau – VTAS) specialistams, sprendžiantiems vaiko teisių ir teisėtų interesų apsaugos klausimus tarptautinės vaiko teisių apsaugos kontekste. Aplinkraštyje apžvelgiama Lietuvos Aukščiausiojo teismo (toliau – LAT), Vilniaus apygardos teismo ir Lietuvos apeliacinio teismo praktika nagrinėjant bylas pagal 1980 m. Hagos konvenciją dėl tarptautinio vaikų grobimo civilinių aspektų (toliau – Hagos konvencija) dėl leidimo gražinti vaiką, galimai neteisėtai išvežtą į Lietuvą, išdavimo.

Atvejų, kuomet vienas iš tėvų su nepilnamečiu vaiku grįžta nuolatiniam gyvenimui iš užsienio valstybės į Lietuvą, skaičius kasmet didėja. 2006 m. Tarnyba tarpininkavo nagrinėjant 4 atvejus pagal Hagos konvenciją dėl vaikų, neteisėtai išvežtų į Lietuvą, gražinimo į nuolatinės gyvenamosios vietos valstybes, 2015 m. Tarnyba tarpininkavo nagrinėjant 18 tokių atvejų, 2016 m. – 15 atvejų. 2015–2016 m. Tarnyba dalyvavo 13 teisminių procesų dėl vaikų, galimai neteisėtai iš užsienio valstybių išvežtų į Lietuvą. Iš šių 13 teismuose nagrinėtų bylų 11 bylų Lietuvos teismai priėmė nutartis negražinti nepilnamečių vaikų, atvežtų į Lietuvą, į jų nuolatinės gyvenamosios vietos valstybes, 1 byloje teismas priėmė nutartį atmesti prašymą dėl vaiko gražinimo, vaiko motinai su vaiku geranoriškai grįžus į valstybę, iš kurios išvyko, bei 1 byloje teismas priėmė nutartį gražinti vaikus į valstybę, iš kurios jie buvo išvežti.

Hagos konvencijoje įtvirtintas vienas iš pagrindinių konvencijos tikslų – užtikrinti, kad neteisėtai į bet kurią susitariančiąją valstybę išvežti ar jose laikomi vaikai būtų greitai gražinti (Hagos konvencijos 1 (a) straipsnis). Šis tikslas yra atkartotas 2003 m. lapkričio 27 d. Tarybos reglamento (EB) Nr. 2201/2003 dėl jurisdikcijos ir teismo sprendimų, susijusių su

santuoka ir tėvų pareigomis, pripažinimo bei vykdymo, panaikinančio Reglamentą (EB) Nr. 1347/2000 (toliau – Reglamentas) 17 p. Taigi, tiek Hagos konvencija (1 straipsnis, 12 straipsnio 1 dalis), tiek Reglamentas (11 straipsnio 1 dalis) nustato bendrąją taisyklę, jog vaikas visada turi būti gražintas į valstybę, iš kurios jis buvo neteisėtai išvežtas. Tačiau Hagos konvencijoje yra numatytos išimtys, kuomet teismui konstatavus, jog vaikas buvo išvežtas neteisėtai, vaikas gali būti negražinamas į nuolatinės gyvenamosios vietos valstybę. Esant bent vienai iš šių išimčių, teismas gali atsisakyti gražinti vaiką į valstybę, iš kurios jis buvo neteisėtai išvežtas:

- a) asmuo, įstaiga ar kita organizacija, kuri rūpinosi vaiku, vaiko išvežimo ar laikymo metu iš tiesų nesinaudojo globos teisėmis (Hagos konvencijos 13 str. 1 d. a) p.);
- b) asmuo, įstaiga ar kita organizacija, kuri rūpinosi vaiku, vaiko išvežimo ar laikymo metu neprieštaravo ar vėliau sutiko, kad vaikas būtų išvežtas ar laikomas (Hagos konvencijos 13 str. 1 d. a) p.);
- c) yra didelė rizika, kad vaiką gražinus jam būtų padaryta fizinė ar psichinė žala arba kad vaikas pakliūs į kitą netoleruotiną situaciją (Hagos konvencijos 13 str. 1 d. b) p.);
- d) vaikas prieštarauja gražinimui ir jau yra sulaukęs tokio amžiaus ir brandos, kai tikslinga atsižvelgti į jo nuomonę (Hagos konvencijos 13 str. 2 d.);
- e) procesas buvo pradėtas praėjus vienerių metų terminui nuo tos dienos, kai vaikas buvo neteisėtai išvežtas ar laikomas, ir įrodoma, kad vaikas jau prisitaikė prie naujos aplinkos (Hagos konvencijos 12 str. 2 d.).

Apibendrinant Lietuvos teismų, nagrinėjančių bylas dėl vaikų gražinimo pagal Hagos konvenciją, formuojamą praktiką, pastebėtina, kad dažniausiai teismai konstatuoja, jog vaikas į Lietuvą buvo išvežtas neteisėtai, tačiau atsisako gražinti vaiką į nuolatinės gyvenamosios vietos valstybę vadovaudamiesi Hagos konvencijos 12 ir 13 straipsniuose numatytais vaiko negražinimo pagrindais.

1. Vaiko prisitaikymas prie naujos aplinkos (12 straipsnis)

Hagos konvencijos 12 str. numato, jog „jei vaikas yra neteisėtai išvežtas arba laikomas, kaip nurodyta 3 straipsnyje, ir jei pradedant procesą Susitariančiosios Valstybės, kurioje yra vaikas, teismo ar administracinėse institucijose dar nėra praėjęs vienerių metų terminas nuo tos dienos, kai vaikas buvo neteisėtai išvežtas ar laikomas, bylą nagrinėjanti institucija nurodo vaiką tuojau pat gražinti. Net jei procesas buvo pradėtas praėjus ankstesnėje pastraipoje nurodytam vienerių metų terminui, teismo ar administracinė institucija nurodo gražinti vaiką, nebent būtų įrodyta, kad vaikas jau prisitaikė prie naujos aplinkos.“ Taigi, šiam

Hagos konvencijoje numatytos vaiko negražinimo išimties taikymui yra keliami sąlyga – praėjus vienerių metų nuo vaiko išvežimo į kitą valstybę terminas, per kurį vaikas prisitaikė prie naujos aplinkos, todėl vaiko gražinimas į aplinką, iš kurios jis buvo išvežtas, sąlygotą būtinybę vaikui iš naujo adaptuotis šioje aplinkoje. Lietuvos apeliacinis teismas 2016-03-16 nutartyje (*civ. b. Nr. e2-780-407/2016*) išaiškino, jog suėjus vienerių metų terminui, numatytam Hagos konvencijos 12 str., visais atvejais būtina įvertinti vaiko prisitaikymą prie naujos aplinkos bei galimą žalą, kuri gali būti padaryta vaikui jį gražinus į kilmės valstybę, kadangi neįvertinus šių reikšmingų aplinkybių, Hagos konvencijos nuostatų taikymas būtų vien formalus, kas neatitiktų tarptautiniuose teisės aktuose numatyto prioritetingo vaiko teisių ir interesų apsaugos principo.

Lietuvos teismai, nagrinėdami vaiko gražinimo pagal Hagos konvenciją bylas, gana dažnai vadovaujasi Hagos konvencijos 12 straipsnio nuostatomis, tačiau minėtame straipsnyje įtvirtintą 1 metų vaiko gyvenimo Lietuvoje termino sąlygą taiko lanksčiai bei akcentuoja būtinybę vertinti ne konkretų laikotarpį, kurį vaikas praleido Lietuvoje, tačiau individualius vaiko prisitaikymą prie naujos aplinkos liudijančius aspektus. Lietuvos apeliacinis teismas yra pasisakęs, jog „susiklosčius situacijai, kai procesas dėl vaiko gražinimo pradamas nepraėjus vienerių metų terminui, tačiau užsitęsęs ilgą laiką tarpą ir lemia vaiko prisitaikymą prie naujos aplinkos, teisingumo ir protingumo principai reikalauja, jog minėtas Hagos konvencijos 12 str. 2 d. įtvirtintas vaiko negražinimo pagrindas būtų aiškinamas ir taikomas ne formaliai, bet atsižvelgiant į pagrindinį šios vaiko gražinimo išimties tikslą – užtikrinti prie naujos aplinkos prisitaikiusio vaiko interesų apsaugą“ (*Lietuvos apeliacinio teismo 2016-01-07 nutartis civ. b. Nr. 2-425-236/2016*). Lietuvos teismai, nagrinėjamosiose bylose vertindami vaiko prisitaikymą prie naujos aplinkos, išskiria du vaiko „prisitaikymo“ elementus: fizinį prisitaikymą (įsikūrimą bendruomenėje ir aplinkoje) bei emocinį elementą (saugumą ir stabilumą). Analizuojant Lietuvos teismų nutartyse nurodytus argumentus, galima išskirti aplinkybes, kurios teismų vertinamos kaip liudijančios vaiko fizinį prisitaikymą (įsikūrimą bendruomenėje ir aplinkoje):

- 1) vaiko pradėta lankyti Lietuvoje ugdymo įstaiga ir pasiekimai joje;
- 2) vaiko dalyvavimas užklasinėje (papildomoje) veikloje;
- 3) teikiama specialistų pagalba vaikui, turinčiam specialiųjų poreikių;
- 4) lietuvių kalbos mokėjimas (pasiekimai ją mokantis);

Aplinkybės, teismų vertinamos kaip liudijančios vaiko emocinį prisitaikymą (saugumą ir stabilumą):

- 1) sukurti artimi santykiai šeimoje bei su artimais giminaičiais;
- 2) natūralus ir tvirtesnis emocinis ryšys su vaiką išvežusiu vienu iš tėvų;

Lietuvos teismai, aiškindami Hagos konvencijos 12 str. nuostatas, akcentuoja, jog šio straipsnio nuostatoje prioritetas tiesiogiai yra teikiamas vaiko teisių ir teisėtų interesų

apsaugai, o vaiko interesai priklauso nuo daugelio aplinkybių kiekvienu individualiu atveju – amžiaus, brandos lygio, aplinkos, patirties. Lietuvos teismų vertinimu, Hagos konvencijos 12 str. nuostatos negali būti taikomos formaliai ir automatiškai, atsižvelgiant vien į minėtame straipsnyje keliamą reikalavimą dėl vaiko buvimo valstybėje laikotarpio, tačiau privalo būti vertinama, ar per šį laikotarpį (netgi mažesnę negu 1 metai) vaikas prisitaikė prie naujos aplinkos, bei ar vaiko, pasiekusio tam tikrą prisitaikymo prie naujos aplinkos lygį, grąžinimas į valstybę iš kurios jis buvo išvežtas, nesąlygos žalos vaiko interesams padarymo.

2. Rizika, kad vaiką grąžinus jam būtų padaryta fizinė ar psichinė žala arba kad vaikas pakliūs į kitą netoleruotiną situaciją (13 straipsnio 1d. b) p.)

Vadovaujantis Hagos konvencijos 13 straipsnio 1 dalies b) punktu, valstybės, į kurią kreipiamasi, teismo ar administracinė institucija neprivalo nurodyti grąžinti vaiką, jei asmuo, įstaiga ar kita organizacija, kuri prieštarauja, kad vaikas būtų grąžintas, įrodo, kad yra didelė rizika, kad vaiką grąžinus jam būtų padaryta fizinė ar psichinė žala arba kad vaikas pakliūs į kitą netoleruotiną situaciją. Reglamento 11 straipsnio 4 dalyje įtvirtinta papildoma sąlyga Hagos konvencijos 13 straipsnio 1 dalies b) punkte numatytos išimties taikymui – teismas negali atsisakyti grąžinti vaiką remdamasis šiuo pagrindu, jei nustatoma, kad bus imtasi priemonių užtikrinti vaiko apsaugą jį sugrąžinus. Taigi, Reglamento nuostatos patvirtina principą, kad teismas turi nurodyti nedelsiant grąžinti vaiką, griežtai apribodamas Hagos konvencijos 13 straipsnio 1 dalies b) punkte numatytas išimtis, t. y., vaikas visada turi būti grąžinamas, jeigu jam gali būti užtikrinta apsauga kilmės valstybėje narėje. Šios nuostatos atitinka Hagos konvencijos ir Reglamento tikslus – tarptautiniu mastu apsaugoti vaikus nuo žalingų padarinių, kuriuos sukelia jų neteisėtas išvežimas ar negrąžinimas.

LAT aiškindamas Hagos konvencijos 13 straipsnio 1 dalies b) punkte numatytos išimties taikymo pagrindus, yra nurodęs, jog „didelė rizika, kad vaiką grąžinus jam būtų padaryta fizinė ar psichinė žala arba kad vaikas pakliūs į kitą netoleruotiną padėtį“ apima kraštutinius atvejus, kai vaikas negalės normaliai vystytis kilmės valstybėje dėl to, kad tėvų teisių ir pareigų turėtojas nevykdo ar nederamai atlieka tėvų teises ir pareigas bei yra pagrindo manyti, kad toks jo elgesys nepasikeis ateityje (nederamai elgiasi vaiko akivaizdoje, piktnaudžiauja alkoholiu, narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis ar pan.) arba dėl objektyvių sąlygų kilmės valstybėje vaikui vystytis nebuvimo (pavyzdžiui, karo padėties) (*Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008-08-25 nutartis civ. b. Nr. 3K-3-403/2008*). Atkreiptinas dėmesys, kad Lietuvos teismai, vertindami aplinkybes dėl galimos žalos vaikui atsiradimo, priėmus sprendimą dėl vaiko grąžinimo į kitą valstybę, vertina išimtinai galimas sprendimo dėl

vaiko grąžinimo į valstybę, iš kurios jis buvo išvežtas, neigiamas pasekmes vaiko interesams, tačiau pasisako, jog konfliktiniai vaiko tėvų tarpusavio santykiai negali būti laikomi galimos žalos vaikui po jo grąžinimo atsiradimą sąlygojančiu veiksnium. Pavyzdžiui Lietuvos apeliacinis teismas, 2016-07-26 nutartyje, priimtoje apeliacine tvarka išnagrinėjus bylą Nr. 2-1533-943/2015 dėl leidimo grąžinti vaiką į nuolatinės gyvenamosios vietos valstybę išdavimo, išaiškino, jog pirmosios instancijos teismo išvados apie tai, kad grąžinus vaiką į kilmės šalį jis pakliūs į netoleruotiną aplinką, paremtos bylos šalių paaiškinimais apie jų tarpusavio nesutarimus ir konfliktus, kas yra susiję su sutuoktinių tarpusavio santykiais ir bendravimu tuo laikotarpiu, kai šeima gyveno kartu, nesudaro pagrindo daryti išvadą apie vaiko tėvo (reikalaujančio grąžinti vaiką) neigiamą įtaką vaiko psichikai, įvertinant tai, jog šeimos bendras gyvenimas faktiškai yra iširęs ir vaiko motina neplanuoja grįžti gyventi į valstybę, iš kurios išvyko.

Apibendrinant Lietuvos teismų, nagrinėjančių galimai neteisėtai iš užsienio valstybių į Lietuvą išvežtų vaikų grąžinimo bylas pagal Hagos konvenciją, praktiką, pastebima, jog teismai, taikydami Hagos konvencijos 13 str. 1 d. b) punkte numatytą išimtį atsisakyti grąžinti vaiką į jo kilmės valstybę, išskiria aplinkybes, kurios gali būti vertinamos kaip rizika vaikui patirti žalą bei grėsmė patekti į netoleruotiną padėtį jį grąžinus. Šios aplinkybės iš esmės sietinos su 2 aspektais:

- 1) fizinių sąlygų vaiko gyvenimui nebuvimu;
- 2) emocinio saugumo praradimu.

Neretai Lietuvos teismai, spręsdami dėl galimos žalos grąžinus vaiką atsiradimo, abu minėtus aspektus vertina kartu, tai yra, neatskiriant jų vieno nuo kito. Pastebėtina, kad teismai vertina vaiko ir jį išvežusio vieno iš tėvų ryšį (2 aspektas), bei aplinkybę, ar vaiko atskyrimas nuo jį išvežusio vieno iš tėvų galėtų padaryti vaikui žalą (asmeniui, išvežusiam vaiką atsisakius grįžti į valstybę, iš kurios išvyko) (2 aspektas), bei vaiką išvežusio asmens realias galimybes grįžti gyventi į valstybę, iš kurios jis išvyko, ir sukurti šioje valstybėje gerbūvį (1 aspektas). Vilniaus apygardos teismas, 2016-03-16 nutartyje, priimtoje civ. b Nr. eN2-1927-160/2016, vertindamas asmens, išvežusio vaiką į Lietuvą, nurodytas išvykimo su vaiku aplinkybes, susijusias su finansinių galimybių gyventi užsienio valstybėje nebuvimu, pasisakė, jog nepaisant neteisėto vaiko išvežimo į Lietuvą fakto, vaiko motinos grįžimas su vaiku gyventi į Lietuvą yra ekonomiškai pagrįstas, o atsižvelgiant į aplinkybes, jog vaikas nėra vienas gyvenęs su tėvu, reikalaujančiu vaiko grąžinimo, vaiko grąžinimas faktiškai reikštų šiurkštų vaiko aplinkos keitimą ir sukeltų didelę riziką, dėl kurios galėtų būti padaryta fizinė ar psichinė žala vaikui.

Prie emocinio saugumo aspekto priskirtinas ir vaiko bei vieno iš tėvų, reikalaujančio vaiko grąžinimo, ryšys. Lietuvos teismai nagrinėjamosiose bylose dažnai vertina vaiko ir jo grąžinimo reikalaujančio vieno iš tėvų ryšius, bei susilpnėjusius ryšius vertina kaip sąlygą atsirasti rizikai, kad vaiką grąžinus jam būtų padaryta fizinė ar psichinė žala arba kad vaikas pakliūtų į kitą netoleruotiną situaciją. Lietuvos apeliacinis teismas 2015-04-09 nutartyje civ. b. Nr. e2-858-943/2015, aptardamas Hagos konvencijos 13 str. 1 d. b) p. išimties taikymo sąlygas, nurodė, jog „vaikas dėl ilgo nebendravimo su tėvu, gali patirti neigiamus išgyvenimus, stresą, nesaugumo jausmą, o tai sukels psichologinę žalą, kuri mergaitei (...) šiuo atveju vengtina.“ Tas pats teismas kitoje byloje (2015-10-05 nutartis civ. b. Nr. 2-1833-516/2015) pasisakė, jog „vaiko grąžinimas, esant nenutrūkusiam vaiko ir jį grąžinti reikalaujančio vieno iš tėvų emociniam ryšiui, savaime negali reikšti psichinės žalos vaikui atsiradimo, kadangi vaikui grįžus į aplinką, kurioje jis gimė ir ilgą laiką gyveno, jam bus suteiktos būtinos specialistų paslaugos šių ryšių atstatymui. Darytina išvada, kad sprendžiant vaiko grąžinimo į valstybę, iš kurios jis buvo išvežtas, klausimą, yra svarbus susiformavusio vaiko ryšio su vienu iš tėvų, reikalaujančio vaiko grąžinimo, išsamus įvertinimas. Todėl nustačius, jog vaiko ir vaiko grąžinimo siekiančio vieno iš vaiko tėvų ryšiai yra nesusiformavę, nepakankamai susiformavę ar nutrūkę, o vaiką išvežusiam asmeniui nesutinkant grįžti kartu su vaiku į valstybę, iš kurios išvyko, vaiko atskyrimas nuo šio iš tėvų ir grąžinimas tėvo, reikalaujančio vaiko grąžinimo, globaliai į kitą valstybę, gali būti vertinamas kaip rizika, kad vaikui būtų padaryta žala ar jis pakliūtų į netoleruotiną situaciją Hagos konvencijos 13 str. 1 d. b) p. numatyta prasme.“

Lietuvos teismai, nagrinėjantys bylas dėl neteisėtai į Lietuvą išvežtų vaikų grąžinimo į vaikų nuolatinės gyvenamosios vietos valstybes pagal Hagos konvenciją, akcentuoja būtinybę vertinti prioritetinius vaiko teisių ir teisėtų interesų apsaugos principus. Nepaisant gana griežtų Hagos konvencijoje numatytų reikalavimų vaiko negrąžinimo išimties taikymo, konstatavus, jog vaikas iš nuolatinės gyvenamosios vietos valstybės buvo išvežtas neteisėtai, Lietuvos teismai nagrinėjamosiose bylose Hagos konvencijoje numatytų išimčių taikymo reikalavimus vertina lanksčiai, akcentuodami vaiko teisių ir teisėtų interesų apsaugos principų prioritetiškumą. Pastebėtina, jog vertinant Hagos konvencijos 13 str. 1d. b) p. numatytoje išimtyje keliamas sąlygas, kurioms esant vaikas gali būti negrąžintas į valstybę, iš kurios jis buvo neteisėtai išvežtas, Lietuvos teismai dažnai akcentuoja ne tik fizinių vaiko gyvenimo sąlygų buvimo svarbą, tačiau ir vaiko emocinio saugumo poreikio svarbą.
